

Nedrivningen af torvekarréen 1908 – den finansielle baggrund

Af Kurt Buchtrup

O.H. Schmeltz' testamente

Idéen om at nedrive bygningskomplekset mellem Fondens Bro og det daværende Nytorv er blevet tillagt byens store velgører, agent O.H. Schmeltz, og det er med god grund.

En del af historien er dog, at en af de arkitekter, som i 1882 deltog i arkitektkonkurrencen om udformningen af byens rådhus, på en af sine tegninger viste kvaliteterne ved en noget større åben plads foran rådhuset. Det var en tanke, som af mange grunde ikke umiddelbart lod sig realisere, men Schmeltz, som var med i dommerkomitéen, har givet været fascineret af forslaget. Schmeltz kunne fra sit vindue på sydsiden af torvet se både det rådhus, som han så væsentligt havde bidraget til, og det springvand han efterfølgende havde skænket byen – men udsigten til Roskilde Domkirke var mere end sparsom. I bedste fald har han nok lige kunnet se det øverste af spirene, men tanken om at kunne se hele Domkirken må have virket dragende. Schmeltz var dog helt klar over, at det ville blive en meget bekostelig affære, som hans midler ikke kunne række til, men han afsatte 20.000 kr. i sit testamente med det ønske, at beløbet efter hans død blev hensat til forrentning, så det ad åre kunne blive et væsentligt bidrag til at realisere planerne.

Byens borgmester Th. Aagaard og kæmner Eckardt Møller kendte til testamentet og ideen om at nedrive bygningskomplekset, og de har sikkert været ganske fornøjede hermed, men de var på tidspunktet, og det vil sige omkring 1896, mere optaget af at få gjort noget ved et nærmest utåleligt problem med garver Winthers virksomhed på hjørnet af Allehelgensgade og torvet. Garveriet var en alvorlig belastning på mange måder, og ikke mindst fordi garveriet ganske enkelt lukkede sine efterladenskaber direkte ud i rendestenen, må det have afstedkommet betydelige lugtgener og generelt uhumske forhold. Dertil var garveriet med sin beliggenhed en hindring for, at man kunne få en rimelig bredde på Allehelgensgade – fodgængere måtte springe for livet, når en hestevogn skulle passere gennem den smalle gade. Den eneste løsning var at få garver Winther til at flytte sin virksomhed og derefter nedrive bygnin-

gerne, så Allehelgensgade kunne udvides til den ønskede bredde. Det lykkedes for borgmester Aagaard at overtale Schmeltz til at konvertere sin testamentariske gave til nedrivningen af torvekarréen til en "her og nu"-

betaling af det aktuelle problem med garveriet. Schmeltz har helt sikkert også selv set det som en ønskværdig afslutning på et alvorligt problem lige uden for "egne vinduer", og det skete ifølge Schmeltz' egne notater i hans lille regnskabsbog med 18.000 kr. i slutningen af 1896 og 20.000 kr. i efteråret 1897.

Sagen fremmes

Nu kunne man have frygtet, at Schmeltz' oprigtige ønske med hensyn til torvekarréen ville gå i glemmebogen, men hvis vi tilskriver Schmeltz æren for at fange og holde fast i den gode idé, så må vi nok tilskrive kæmner Eckardt Møller æren for ved en stædig og dygtig indsats at få de gode intentioner realiseret. Det er vanskeligt at forestille sig andet, end at det hele er startet med en fortrolig snak mellem borgmesteren og kæmneren, og selv om det er fri fantasi, så kan man næsten høre for sig borgmesterens afsluttende bemærkninger: "Glimrende forslag min gode Eckardt Møller, glimrende, men sørg nu for at det ikke kommer til at belaste kommunekassen, og der er i det hele taget ingen grund til at involvere kommunen før det hele er klappet og klart" (eller hvordan man nu udtrykte sig i 1897!).

Officielt startede hele sagen i efteråret 1897 med et møde mellem borgmester J.T. Aagaard, domprovst A.S. Poulsen og kæmner Eckardt Møller, hvor sidstnævnte fremlagde sin plan. Eckardt Møller foreslog ganske enkelt, at økonomien sikredes ved at opnå koncession på et lotteri, som på tidspunktet skønnedes at indbringe de nødvendige ca. 200.000 kr. i løbet af få år. Dertil blev det foreslået, at projektet skulle drives af en komité med deltagelse af borgmesteren, domprovsten, kæmneren og dertil agent Schmeltz og sagfører N.C. Petersen. Navnet på komitéen skulle være "Komitéen for Forskjønnelse af Domkirkens Omgivelser".

Næste officielle punkt var indkaldelse af ca. 80 udvalgte borgere til et møde i rådhusalen den 4. december 1897, og her blev projektet igen forelagt, og da de fremmødte udtrykte opbakning, gav den "private" komité tilsagn om at ville arbejde videre med sagen. Men inden mødet den 4. december må der i stor fortrolighed have foregået en meget væsentlig forhandling. Det ville være absolut halsløs gerning at indkalde til et offentligt møde uden på forhånd at have sikret sig en eller anden form for bindende aftale med ejerne af torvekarréen. Vi ved ikke, om det har været en yderst delikat opgave, som har krævet stor snilde og gode forhandlingsevner, eller – for nu at gå i den modsatte grøft – at ejerne har været glade for at få solgt et ældre og noget slidt ejendomskompleks til en anstændig pris, men det må være kommet på plads.

Hele finansieringen hvilede på en forventning om, at man kunne opnå koncessionen til at gennemføre et overskudsgivende lotteri, men her havde man

gjort "regning uden vært". Justitsministeriet var ikke indstillet på dette, da man netop havde planer om at oprette et tilsvarende lotteri med et helt andet formål, nemlig til Christiansborg Slots genopførelse.

Hvornår dette har stået klart for komitéen vides ikke, men nu var gode råd dyre, for der skulle tænkes i en helt anden form for finansiering og måske en helt ny tidshorisont – og der må have været uhyre travlt med møder og alle former for kontakter til mulige bidragydere, ministerier osv., og mon ikke komitéen på dette tidspunkt har været lidt rystet over udviklingen. Indsatsen gav dog hurtigt resultat, men i stedet for en forventet finansiering og projektgen gennemførelse i løbet af "få år" endte man med en forventet 10-årig projekt- og finansieringsmodel, som ikke var 100% sikret, men som virkede troværdig.

Købmændene Carl Jensen og Axel Petersen indvilgede i at sælge deres ejendomme for 160.000 kr., som dels skulle falde i kontanter i takt med at disse kom til veje ved diverse tilskud og dels ved, at de fik ejendommenes driftsoverskud indtil købesummen var betalt. Børneasylet på Fondens Bro, som jo også indgik i torvekarréen, blev erhvervet for 15.500 kr., som blev betalt over en 10-årig periode.

På indtægtssiden var den primære kilde Justitsministeriet, som i første omgang havde afvist tanken om et nyt lotteri, men dog alligevel var positivt stemt. Der blev givet tilsagn om en andel af overskuddet i fire år af et eksisterende lotteri, nemlig "Sjælland-Lolland-Falsters Varelotteri", og det skulle siden vise sig, at det blev det største enkeltbidrag, nemlig ca. 61.000 kr. Dernæst var det Kultusministeriet, som af Domkirkens midler gav tilsagn om i alt ca. 30.000 kr.

Sparekassen

Begge ministerier gjorde det dog til en betingelse, at der også fra lokal side var økonomisk opbakning af væsentlig karakter – og uformelt er der sikkert blevet nikket, når komitéen forsigtigt har spurgt, om det f.eks. kunne være 50.000 kr. fra den lokale sparekasse, "Sparekassen for Roskilde By og Omegn".

Der må have været optræk til panik, da komitéens ansøgning til sparekassen i december 1897 blev afslået, for det var lige hvad der skete.

Igen har komitéen været på overarbejde, og borgmester Aagaard (som havde sæde i sparekassens direktion, og som sammen med konsul Schramm var i mindretal ved behandlingen af ansøgningen) har vel gjort sit for at ændre stemningen i den samlede direktion. Under alle omstændigheder må der

have været grund til at tro på et bedre udfald ved en ny ansøgning, for allerede 1. februar 1898 lå der en ny ansøgning til behandling på sparekassedirektionens bord, og denne gang kom der en bevilling.

Bevillingen lød på op til 10.000 kr. om året i 5 år, men med den forudsætning, at sparekassens overskud var mindst 20.000 kr., og hvis overskuddet blev mindre end dette, ville sparekassens tilskud til projektet dette år blive det halve af overskuddet.

Der var tilføjet en ikke helt uvæsentlig klausul, nemlig at sparekassens tilskud (med renters rente) skulle tilbagebetales, såfremt der senere blev bygget på torvet! Sidstnævnte klausul var vel primært en "snusfornuftig" holdning om at der ikke var megen mening i at yde et tilskud til nedrivningen, hvis formål det var at skaffe frit udsyn til Domkirken, hvis der så senere blev bygget igen. På tidspunktet har de involverede næppe heller gjort sig tanker om nybyggeri, men var mere end glade for sparekassens tilsagn. Det skulle dog senere vise sig, at klausulen var alt andet end en detalje.

Domkirkeplatten – et lidt kuriøst indslag i indsamlingen af midler, men her havde byens borgere direkte adgang til at give et overkommeligt bidrag. I privat eje. Foto: Kurt Buchtrup.

Situationen før og efter nedrivningen i 1908 har med stor sikkerhed optaget sindene, og den var naturligvis et oplagt motivvalg til skiverne for årets fuglekonger i Fugleskydningsselskabet. Foto: Bennie Hansen.

Nu var de indbyrdes forudsætninger hos tilskudsgiverne opfyldte, og de formelle tilsagn indløb fra Justitsministeriet og Kultusministeriet, og man måtte konstatere, at sparekassens tilsagn havde været nøglen til at få enderne i den finansielle løsning til at nå sammen.

Sandelig om ikke også Schmeltz endnu en gang kom til lommerne og done-rede 8.000 kr. Hele projektet var nu aftalt og i store træk finansieret, så nu var tiden kommet til at inddrage kommunen.

Aftalen blev, at komitéen forpligtede sig til at overdrage alle midler fra eksisterende tilsagn og eventuelle nye fremtidige bidrag til kommunen, som til gengæld forpligtede sig til at gennemføre projektet senest år 1908. Kommunen forpligtede sig til om nødvendigt at optage lån til, at de indledende køb af ejendomme kunne gennemføres, men det blev nu aldrig aktuelt.

Byrådet nedsatte et udvalg til, sammen med komitéen og et medlem udpeget af sparekassens direktion, at varetage det videre forløb.

*S. 32 og 33. Torvets nye dimensioner efter nedrivningen var nærmest skræmmende, og i mange år blev de handlende stående, hvor de altid havde stået – tankevækkende, at det faktisk er præcis den samme plads, vi får efter endt torverenovring i 2016.
Foto i privat eje. På bagsiden mærket "Flensborg no. 6".*

Dette skete i slutningen af maj måned 1898, og da den nødvendige tilladelse fra Indenrigsministeriet forelå i september, kunne man skride til handling, og ved skøde af 18. oktober 1898 erhvervede kommunen torvekarréen, og så gik projektet sin stille gang de følgende små ti år.

Heldigvis gik alt efter planerne, og de oprindelige tilsagn og donationer skulle vise sig at række. Der kom ikke yderligere større tilskud, men der kom dog et par beløb, som skal nævnes for fuldstændighedens skyld. Der blev taget initiativ til at få fremstillet en såkaldt "Domkirke-platte" – en porcelæns-platte med det gamle byvåben som motiv – og den indbragte et overskud på ca. 2.100 kr., og maleren J.C. Schlichtkrull donerede et maleri, som ved salg indbragte 350 kr. Det kan i dag lyde som beløb i småtingsafdelingen, men man bør dog erindre sig, at det er mere end 100 år siden, så købekraften har været af en noget større værdi.

Til overflod fik man den nette sum af 4.050 kr. for bygningerne i forbindelse med nedrivningen, så der har været masser af materialer til genbrug, og selv om vi i dag ikke har nogen anelse om deres anvendelse, så er det da en sjov tanke, at dele af torvekarréen fortsat kan være at finde i bybilledet på ukendte steder.

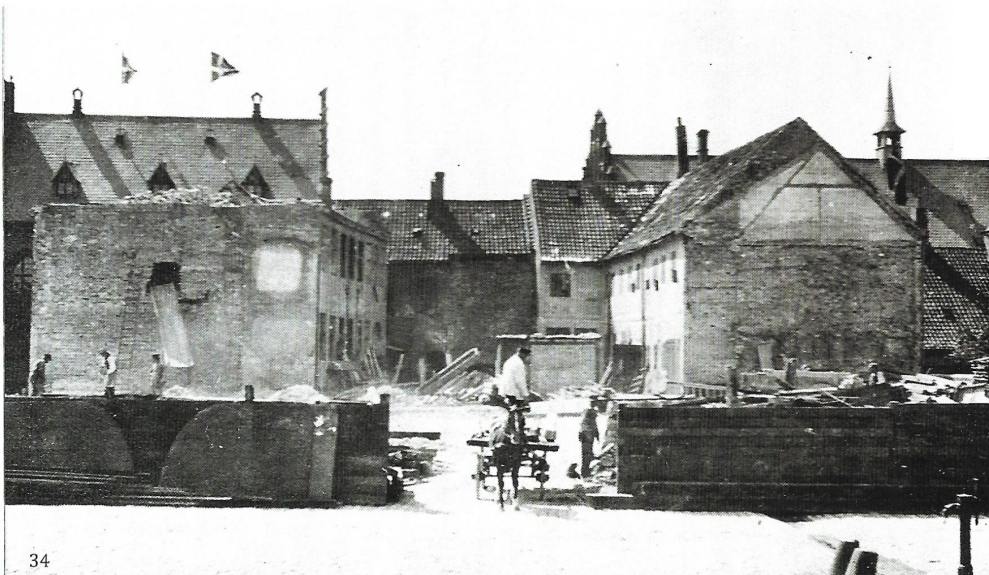

Det skulle vise sig, at da hele regnskabet skulle gøres op, blev der 30.000 kr. i "overskud" til regulering af den nye torveplads. Umiddelbart kan man undre sig efter en simpel sammenlægning af de nævnte ind- og udbetalinger, men sagen er, at vi ikke kender de nøjagtige handelsvilkår, størrelsen af de enkelte tilskud og tidspunkterne for, hvornår de er indgået osv., men noget tyder på, at man har fået afviklet gælden så tilpas hurtigt, at der i den sidste ende også er indgået pæne lejeindtægter til det samlede regnskab.

Det nye og store torv

Det må have været noget af et chok for byens borgere en dag i 1908 at vågne op til en helt tom torveplads af nye og ganske betydelige dimensioner. Som ønsket trådte Domkirken nu frem "i hele dens Skjønhed", og det var just formålet med det hele. Men hvem havde lige tænkt på, hvor stor pladsen ville være i forhold til de to "gamle" torve, Raadhustorvet og Nytorv, og hvad skulle man egentlig med denne store frilagte plads?

*Da nedrivningen skred frem, blev Domkirken synlig fra Raadhustorvet, og Rådhuset blev synligt fra Nytorv.
Foto i privat eje.*

Man kan ikke undgå at trække paralleller til en tilsvarende situation i 1990'erne, hvor ønsket om at fjerne det bestående på Hestetorvet havde fyldt mere i debatten end tankerne om, hvad der skulle ske bagefter, og først da en behjertet sjæl – i dette tilfælde Elsebeth Stryhn – gik i O.H. Schmeltz' fodspor og i 1999 donerede Peter Brandes' fantastiske kunstværk med de tre krukker, blev noget af situationen reddet.

Tilbage i 1908 gik livet videre med en torvehandel, der trak sig ud i yderkanterne af torvet og efterlod en plads, som ikke mange vovede sig ud på, og de ansvarlige drøftede det videre forløb med alvorlige miner.

Torvet havde lige præcis de dimensioner, som vi kender i dag, så mere overvældende var det vel heller ikke, men sådan blev det altså oplevet i tiden. Noget måtte gøres, og den åbenbart fortsat bestående "Komitéen for Forskjønnelse af Domkirkens Omgivelser" følte sig åbenbart kaldet til at indbyde til et møde i oktober 1908, hvor man havde en dagsorden, der lød: "Hvilken brug ønsker man at gøre af den på den indvundne torveplads påtænkte bygning" – og der forelå faktisk et forslag til en torvehal med buegange og en bygning til museum og toilet.

Ikke underligt bragte det sparekassens direktion op i det røde felt. Den nævnte dagsorden må have virket som en ren provokation, og så oven i købet fra den selvsamme komité, som sparekassen havde støttet så væsentligt, og støvet fra nedrivningen havde dårlig lagt sig! Der var sket personudskiftninger i komitéen hvor bl.a. Schmeltz var afgået ved døden, og desværre ikke fik set det færdige resultat, og der var åbenbart kommet en helt ny dagsorden. Byrådet fik straks et brev om, at sparekassen ville holde byrådet ansvarlig for at der ikke blev opført nogen bygning uden sparekassens accept, og ellers kendte byrådet jo til klausulen om tilbagebetaling af 50.000 kr. Der kom derfor ikke noget ud af planerne, men allerede to år efter var den gal igen. Denne gang med planer om at opføre en ny teknisk skole på pladsen. Historien gentog sig, og en ny teknisk skole blev som bekendt senere opført i Absalonsgade i 1911.

Det har været kærkomment for byrådet, at havearkitekt Erik Erstad-Jørgensen nogenlunde samtidig henvendte sig med et færdigt forslag til et haveanlæg i torvets nordvestlige hjørne, og da væsentlige dele af de tiloversblevne 30.000 kr. fra den oprindelige indsamling fortsat var tilgængelige, valgte byrådet at acceptere denne løsning, som blev realiseret i 1911, og så var der fred et pænt langt stykke tid.

Igen i 1931/32, da Stændertorvet blev ombygget, og haveanlægget med undtagelse af fire granitbænke ca. midt på torvet blev sløjfet, var der tilløb til tanker om byggeri, og det gentog sig i 1973/75, da hele Domkirkepladsen og dens omgivelser skulle renoveres, og såmænd også i 1995, hvor Roskilde Kommune påtænkte at udskrive en arkitektkonkurrence, hvori der også kunne indgå byggeri. Nu havde den lokale presse efterhånden fået fat i den gode historie om de 50.000 kr., og hvad de mon kunne være løbet op til, hvis de skulle betales tilbage med renter (i 2015 tæt på et tocifret millionbeløb), så det blev en fast bestanddel af omtalen af evt. nye projekter, så sparekassens behov for at markere sig blev reduceret, omend der nok har været kontakter i det stille for en sikkerheds skyld. Denne artikels forfatter kan i hvert fald stå inde for, at det skete i 1995, hvor daværende borgmester Henrik Christiansen – bare for en sikkerheds skyld – fik et fyldigt notat om den historiske baggrund. Notatet kan læses på www.roskil-desudvikling.dk under omtalen af Stændertorvet.

Renoveringen 2014/16 er sikkert også fulgt med interesse fra den gamle sparekassebygning – nu Danske Bank – men der har så vidt vides ikke i forløbet været tanker om bebyggelse, så mon ikke vi er ved at have lagt dette spøgelse bag os. Man kan mene, hvad man vil om de to pavilloner, men samlet set fylder de vist ikke meget mere, end hvad der tidligere stod på torvet, og frem for alt står de på ingen måde i vejen for det frie udsyn til "Domkirken i hele dens Skjønhed", og måtte det blive sådan til evig tid.

Efterskrift:

Det frie udsyn fra Stændertorvet til Domkirken skulle desværre vise sig at undergå væsentlige forandringer i 2016 i forbindelse med færdiggørelsen af det store renoveringsprojekt i årene 2014-16.

Der var taget rimelige hensyn til udsynet i de oprindelige planer, men af ukendte grunde blev planerne i projektets sidste fase tilført yderligere beplantning med træer på torvet. Meget tyder på at planlæggere uden indsigt i historien har fulgt egne idéer og ønsker og yderligere set stort på dele af de overordnede, politisk bestemte planer, og der ses p.t. ingen politisk vilje til at ændre herpå.

Status er herefter, at der er bygget to pavilloner og plantet træer i et sådant omfang, at det frie udsyn uundgåeligt vil blive begrænset, ikke mindst i takt med at træerne vokser op.

Det var næppe, hvad agent O.H. Schmeltz, borgmester Aagaard, kæmner Eckardt Møller og mange andre brave Roskildeborgere og ikke mindst de økonomiske sponsorer havde forestillet sig i 1897.